

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 9, Αρ. 2Α (2017)

Ο Σχεδιασμός της Μάθησης

Τόμος 2, Μέρος Α

Πρακτικά

9^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή
& εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Αθήνα, 23 – 26 Νοεμβρίου 2017

Ο Σχεδιασμός της Μάθησης

Επιμέλεια
Αντώνης Λιοναράκης
Σύλβη Ιωακειμίδου
Μαρία Νιάρη
Γκέλη Μανούσου
Τόνια Χαρτοφύλακα
Σοφία Παπαδημητρίου
Άννα Αποστολίδου

ISBN 978-618-82258-7-9
ISBN SET 978-618-82258-5-5

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης

Παράγοντες που ενεργοποιούν ή αποθαρρύνουν
τους εκπαιδευόμενους κατά την εκπόνηση των ΓΕ
στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

ΜΑΡΙΑ ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΚΟΥΡΕΤΑ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ
ΓΑΣΠΑΡΙΝΑΤΟΥ

doi: [10.12681/icodl.1083](https://doi.org/10.12681/icodl.1083)

Παράγοντες που ενεργοποιούν ή αποθαρρύνουν τους εκπαιδευόμενους κατά την εκπόνηση των ΓΕ στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Factors that motivate or discourage postgraduate students during the process of writing assignments in distance learning education

Μαρία Κουρέτα
Εκπαιδευτικός ΠΕ60
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
std121940@ac.eap.gr

Αλεξάνδρα Γασπαρινάτου
Μέλος ΣΕΠ
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
gasparinatos.alexandra@ac.eap.gr

Abstract

The purpose of the current research was dual: firstly to investigate the factors that motivate or discourage postgraduate students during the process of writing assignments in distance learning education and secondly to consociate these factors with gender, age, working experience and the university they study in. The method that was used was quantitative with random sample. Gathering of data was performed using questionnaire with demographic end closed type questions. The factors studied were communication between students and tutor-counselor and fellow students, the timetable framework, finding of appropriate bibliography, family obligations and the emotional status of students during the process of writing. The study sample consisted of 95 postgraduate students of the Hellenic Open University and 24 of University of Nicosia. The results suggest significant differences between the two universities, for those that work less than 10 years and for the married ones. The students of University of Nicosia and those with less than 10-year working experience seem to seek more often communication with fellow students. The married students are more satisfied with the timetable framework and the time spent for writing assignments. The students of the Hellenic Open University generally feel more stressed and have difficulties in finding appropriate bibliography.

Keywords: *written assignments, distance learning education, motivations, obstacles*

Περίληψη

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας είναι διττός: να διερευνήσει τους παράγοντες α) που ενεργοποιούν και β) που αποθαρρύνουν τους εκπαιδευόμενους κατά την εκπόνηση των γραπτών εργασιών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και να τους συσχετίσει με το φύλο, την ηλικία, τα χρόνια εργασίας και το πανεπιστημιακό ίδρυμα που φοιτούν. Στο προτεινόμενο ερευνητικό σχέδιο χρησιμοποιήθηκε η ποσοτική μέθοδος. Το είδος της μεθόδου ήταν η δειγματοληπτική έρευνα. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη χρήση ερωτηματολογίου που περιελάμβανε δημογραφικά στοιχεία και κλειστού τύπου ερωτήσεις. Μελετήθηκε η επικοινωνία με Κ-Σ και συμφοιτητές, το χρονοδιάγραμμα μελέτης και η εύρεση κατάλληλης βιβλιογραφίας, οι οικογενειακές υποχρεώσεις και η συναισθηματική κατάσταση των φοιτητών κατά την εκπόνηση των γραπτών εργασιών. Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 95 μεταπτυχιακοί φοιτητές του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου και 24 του Πανεπιστημίου Λευκωσίας. Τα ευρήματα δείχνουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους φοιτητές των δύο πανεπιστημίων,

όσους έχουν έως 10 χρόνια υπηρεσίας και τους έγγαμους. Φαίνεται ότι οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Λευκωσίας επιδιώκουν σε μεγάλη συχνότητα την επικοινωνία με συμφοιτητές. Το ίδιο ισχύει και για τους συμμετέχοντες που έχουν έως 10 χρόνια υπηρεσίας. Οι έγγαμοι είναι ικανοποιημένοι από το χρονοδιάγραμμα που τους δίνεται και από το χρόνο που διαθέτουν για την εκπόνηση των εργασιών. Οι φοιτητές του ΕΑΠ δυσκολεύονται στην εύρεση κατάλληλης βιβλιογραφίας και νιώθουν αρκετό άγχος.

Λέξεις-κλειδιά: γραπτές εργασίες, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, κίνητρα, εμπόδια

Εισαγωγή

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, με τον ιδιαίτερο ακαδημαϊκό και εκπαιδευτικό τρόπο με τον οποίο λειτουργεί, επηρεάζει σαφώς τον τρόπο συμμετοχής των φοιτητών σε αυτή. Οι φοιτητές καλούνται να εκπονήσουν γραπτές εργασίες κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους με στόχο το δικαίωμα για συμμετοχή στις τελικές εξετάσεις.

Σύμφωνα με τον Λιοναράκη (1998) η εκπόνηση γραπτών εργασιών θεωρείται πολύ σημαντική διαδικασία καθώς απαιτεί οργανωμένη μελέτη, κατανόηση του θέματος και εμπέδωση της ύλης. Μέσα από αυτή οι φοιτητές σύμφωνα με τον Κόκκο (1998) φτάνουν στη γνώση (όπ. αναφ. στην Καραγκούνη, 2010, σελ. 12).

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει: α) τους παράγοντες που ενεργοποιούν και β) τους παράγοντες που αποθαρρύνουν τους εκπαιδευόμενους κατά την εκπόνηση των ΓΕ στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και να τους συσχετίσει με το φύλο, την ηλικία, τα χρόνια εργασίας και το πανεπιστημιακό ίδρυμα που φοιτούν.

Στη συνέχεια γίνεται ανασκόπηση σχετικής βιβλιογραφίας και κριτική αποτίμησή της. Παρουσιάζεται η συλλογιστική της έρευνας μέσω της διατύπωσης του σκοπού και των ερευνητικών ερωτημάτων, περιγράφεται το δείγμα, το ερευνητικό εργαλείο και αναφέρεται η διαδικασία συλλογής των δεδομένων και η στατιστική μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για την επεξεργασία τους. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των στατιστικών αναλύσεων. Ακολουθεί η συζήτηση των ευρημάτων της έρευνας και επιχειρείται η αποτίμησή τους σύμφωνα με τα ευρήματα άλλων σχετικών ερευνών. Η εργασία ολοκληρώνεται με τη διατύπωση των περιορισμών της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας και τον προβληματισμό για μελλοντικές έρευνες.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Πολλοί ερευνητές έχουν μελετήσει τους παράγοντες που επηρεάζουν τους φοιτητές κατά την εκπόνηση των γραπτών εργασιών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η Βασάλα (2013) μελέτησε τους ανασχετικούς παράγοντες που σχετίζονται με τις ΓΕ και τους τρόπους υπέρβασης αυτών μέσω της διατύπωσης σχεδίων δράσης. Χρησιμοποιήθηκε η τεχνική «Έργαστήριο για το Μέλλον» όπου μελετώνται προβληματικές καταστάσεις που αντιμετωπίζουν οι συμμετέχοντες, με στόχο να αναζητηθούν λύσεις και να διαμορφωθούν συγκεκριμένα σχέδια δράσης για την υπέρβαση των προβλημάτων. Το δείγμα αποτέλεσαν φοιτητές του ΕΑΠ. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα πραγματικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι σπουδαστές στην εκπόνηση των γραπτών εργασιών επικεντρώνονται στην έλλειψη χρόνου, στην επικοινωνία με τον Κ-Σ και τους συμφοιτητές και στην υποστήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον. Οι σπουδαστές κατανόησαν ότι οι ίδιοι μπορούν να λάβουν μέτρα για την υπέρβαση αυτών των προβλημάτων με τη χρήση συγκεκριμένων σχεδίων δράσης.

Οι Σιούλης και Γαρδικιώτης (2013) επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση των απόψεων των φοιτητών του ΕΑΠ σχετικά με την ποιοτική ανατροφοδότηση των γραπτών εργασιών και τις συνθήκες που θεωρούν ότι πρέπει να υπάρχουν για να λειτουργήσει η ανατροφοδότηση υποστηρικτικά στη μάθηση. Πραγματοποιήθηκε μεικτή έρευνα σε 286 μεταπτυχιακούς φοιτητές του Ε.Α.Π. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι φοιτητές έχουν ανάγκη από ποιοτική ανατροφοδότηση έγκαιρη, συγκεκριμένη και κατανοητή που να μην έχει απλά απολογιστικό-διαδικαστικό χαρακτήρα. Επιθυμούν ο καθηγητής σύμβουλος να μη βαθμολογεί απλώς τις εργασίες, αλλά να υποστηρίζει τις εκπαιδευτικές ανάγκες τους. Προσπαθούν να αξιοποιούν τα αρνητικά σχόλια προς όφελος τους και τα προτιμούν από το να μην υπάρχουν καθόλου. Η ανατροφοδότηση αποτελεί για αυτούς κίνητρο να εντείνουν τη μελέτη τους. Όμως φαίνεται ότι η ληφθείσα ανατροφοδότηση δεν προάγει αρκετά την αυτοδυναμία στη μάθηση και την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Παρότι οι φοιτητές δήλωσαν ότι μπορεί να τους οδηγήσει σε βελτίωση και μηχανισμούς αυτό-μάθησης, φαίνεται ότι οι πρακτικές του ΕΑΠ δε συμβάλλουν αρκετά σε αυτό. Κατανοούν τα σχόλια των καθηγητών, επειδή, όμως, δεν έχουν καλυφθεί από το σχολιασμό, χρησιμοποιούν την ανατροφοδότηση για να επικοινωνήσουν για περαιτέρω διευκρινήσεις. Οι καθηγητές ανταποκρίνονται και δεν αποθαρρύνουν μια τέτοιου είδους συνεργασία.

Οι Φαναρίτη και Σπανακά (2010) διερεύνησαν τη σχέση ανάμεσα στην εκπόνηση γραπτών εργασιών, την εξάσκηση της μεταγνωστικής σκέψης και δράσης και τη μαθησιακή αυτονομία. Συμμετείχαν έξι μεταπτυχιακοί φοιτητές του ΕΑΠ. Για τη συλλογή των δεδομένων εφαρμόστηκε ποιοτική έρευνα. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι φοιτητές κατανοούν το ρόλο τους ως ενεργά υποκείμενα κατά την εκπόνηση εργασιών. Οι κύριοι παράγοντες που θεωρούν ότι μπορεί να επηρεάσουν είτε θετικά είτε αρνητικά την ενίσχυση της μαθησιακής αυτονομίας είναι: η συμπεριφορά του καθηγητή και η ποιότητα της επικοινωνίας φοιτητή – διδάσκοντα, το χρονοδιάγραμμα μελέτης και εκπόνησης των εργασιών, τα θέματα των εργασιών και η αξιοποίηση κατάλληλης βιβλιογραφίας.

Οι Kalogiannakis and Touvlatzis (2015) εστίασαν στη συναισθηματική κατάσταση των φοιτητών του ΕΑΠ και στη διερεύνηση των παραγόντων εκείνων που δημιουργούν θετικά και αρνητικά συναισθήματα σε σχέση με τις γραπτές εργασίες. Πραγματοποιήθηκε μεικτή έρευνα σε 122 φοιτητές. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες κατά την έναρξη των σπουδών τους βιώνουν θετικά συναισθήματα από τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα. Ως αρνητικό συναίσθημα δηλώνεται το άγχος λόγω του άγνωστου περιβάλλοντος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για τους πρωτοετείς κυρίως φοιτητές. Στην πορεία τα θετικά συναισθήματα αλλάζουν σε ένταση, λόγω των δυσκολιών του προγράμματος, ενώ αυξάνεται η ικανοποίησή τους καθώς αντεπεξέρχονται σε αυτές τις δυσκολίες. Οι γυναίκες εμφανίζουν μεγαλύτερο άγχος σε σχέση με τους άντρες.

Οι Angekali and Mavroidis, (2013) διερεύνησαν την επίδραση των συναισθημάτων των εκπαιδευόμενων του ΕΑΠ στην επίδοσή τους. Πραγματοποιήθηκε ποσοτική έρευνα σε 108 φοιτητές, από προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι οι φοιτητές θεωρούν σημαντική την επικοινωνία με τον καθηγητή για να πάρουν οδηγίες για τις γραπτές εργασίες και να υποστηριχτούν συναισθηματικά. Αντίθετα δε θεωρούν τόσο σημαντική την επικοινωνία με τους συμφοιτητές, παρόλο που πιστεύουν ότι μέσα από αυτήν θα βοηθηθούν στις γραπτές εργασίες και θα νιώσουν λιγότερο άγχος και απομόνωση. Νιώθουν θετικά και αρνητικά συναισθήματα, με τις γυναίκες να είναι πιο επιρρεπείς στα αρνητικά. Επίσης το επίπεδο σπουδών, η ηλικία και οι οικογενειακές υποχρεώσεις επηρεάζουν τη συναισθηματική κατάσταση των φοιτητών.

Οι περισσότερες από τις παραπάνω εμπειρικές έρευνες μελετούν γενικότερα την επικοινωνία μεταξύ Κ-Σ και εκπαιδευομένων στο ΕΑΠ και μέρος της έρευνάς τους αποτελούν οι γραπτές εργασίες (Kalogiannakis & Tournlatzis, 2015· Angelaki & Mavroidis, 2013· Σιούλης & Γαρδικιώτης, 2013· Φαναρίτη & Σπανακά, 2010). Μόνο η έρευνα της Βασάλα (2013) είχε ως στόχο να μελετήσει τις γραπτές εργασίες και τις δυσκολίες που παρουσιάζονται κατά την εκπόνησή τους.

Επίσης, οι παραπάνω έρευνες διαφέρουν ως προς τη μεθοδολογική προσέγγιση. Δύο από αυτές είναι μεικτές (Kalogiannakis & Tournlatzis, 2015· Σιούλης & Γαρδικιώτης, 2013), μια είναι ποσοτική (Angelaki & Mavroidis, 2013), μια ποιοτική (Φαναρίτη & Σπανακά, 2010) και η έρευνα της Βασάλα (2013) βασίζεται στη συγκεκριμένη τεχνική «Εργαστήριο για το Μέλλον».

Επιπλέον, οι έρευνες επικεντρώνονται κυρίως στη συναισθηματική κατάσταση των φοιτητών σε σχέση με την επικοινωνία με τον ΚΣ και τους συμφοιτητές (Kalogiannakis & Tournlatzis, 2015· Βασάλα, 2013· Σιούλης & Γαρδικιώτης, 2013· Angelaki & Mavroidis, 2013) με τις γυναίκες να είναι πιο επιρρεπείς στα αρνητικά συναισθήματα (Kalogiannakis & Tournlatzis, 2015· Angelaki & Mavroidis, 2013). Δύο από αυτές αναφέρουν ότι οι φοιτητές επικοινωνούν με τον καθηγητή για ανατροφοδότηση έγκαιρη και κατανοητή και για να υποστηριχτούν συναισθηματικά (Σιούλης & Γαρδικιώτης, 2013· Angelaki & Mavroidis, 2013). Η προθυμία των καθηγητών για άμεσες απαντήσεις σε απορίες επηρεάζει τη συχνότητα της επικοινωνίας (Angelaki & Mavroidis, 2013· Σιούλης & Γαρδικιώτης, 2013· Φαναρίτη & Σπανακά, 2010). Κάποιες αναφέρουν τον περιορισμένο χρόνο που διαθέτουν οι φοιτητές για την εκπόνηση των εργασιών (Βασάλα, 2013· Φαναρίτη & Σπανακά, 2010). Στις έρευνες των Angelaki and Mavroidis (2013) και Βασάλα (2013) εντοπίζεται το πρόβλημα των οικογενειακών υποχρεώσεων ως παράγοντας που δυσκολεύει την ενασχόληση με τις ΓΕ.

Οι έρευνες των Βασάλα (2013) και Φαναρίτη και Σπανακά (2010) θίγουν την ασάφεια στη διατύπωση του θέματος της εκάστοτε ΓΕ και τις δυσκολίες στην κατανόησή του. Επίσης αναφέρουν τη δυσκολία στην εύρεση κατάλληλης βιβλιογραφίας και την αξιοποίησή της.

Οι παραπάνω έρευνες μελετούν συγκεκριμένα ερωτήματα κάθε φορά όπως τα συναισθήματα (Kalogiannakis & Tournlatzis, 2015· Angelaki & Mavroidis, 2013) και την επικοινωνία (Σιούλης & Γαρδικιώτης, 2013· Φαναρίτη & Σπανακά, 2010) και μόνο η έρευνα της Βασάλα (2013) μελετά τους ιδανικούς παράγοντες και εκείνους που δρουν ως εμπόδια κατά την εκπόνηση των ΓΕ. Επίσης, οι έρευνες που παρουσιάστηκαν παραπάνω αναφέρονται στους φοιτητές του ΕΑΠ και δεν έχουν μελετήσει τον τρόπο που κίνητρα και εμπόδια μπορεί να επηρεάζουν τους φοιτητές που φοιτούν και σε άλλα εξ αποστάσεως εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Ο σκοπός της παρούσας έρευνας λοιπόν είναι διττός: να διερευνήσει α) τους παράγοντες που ενεργοποιούν και β) τους παράγοντες που αποθαρρύνουν τους εκπαιδευόμενους κατά την εκπόνηση των ΓΕ στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και να τους συσχετίσει με το φύλο, την ηλικία, τα χρόνια εργασίας και το πανεπιστημιακό ίδρυμα που φοιτούν.

Η παρούσα εργασία συμβάλλει ώστε να εντοπιστούν αυτοί οι παράγοντες που ενεργοποιούν και αποθαρρύνουν τους εκπαιδευόμενους κατά την εκπόνηση των ΓΕ στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση με στόχο να γίνουν παρεμβάσεις ώστε να ενισχυθούν οι πρώτοι και να ελαχιστοποιηθούν οι δεύτεροι για να μπορέσουν οι εκπαιδευόμενοι να φέρουν σε πέρας με επιτυχία τις γραπτές εργασίες. Έτσι, οι εκπαιδευόμενοι θα αντιμετωπίσουν με επιτυχία και τις Γραπτές Εξετάσεις όλων των Θεματικών Ενοτήτων που παρακολουθούν.

Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι τα παρακάτω:

1. Ποια θεωρούν οι φοιτητές ότι είναι τα κίνητρα που τους ενεργοποιούν κατά την εκπόνηση των γραπτών εργασιών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;
2. Ποια θεωρούν ότι είναι τα εμπόδια που τους δυσκολεύουν;
3. Ποια είναι τα κίνητρα που ενεργοποιούν και ποια τα εμπόδια που αποθαρρύνουν τον εκπαιδευόμενο κατά την εκπόνηση των ΓΕ σε σχέση με το φύλο, την ηλικία, τα χρόνια εργασίας και το πανεπιστημιακό ίδρυμα που φοιτά;

Το δείγμα της έρευνας

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 95 φοιτητές του ΕΑΠ και 24 του εξ αποστάσεως Πανεπιστημίου Λευκωσίας. Ο αριθμός αυτός θεωρήθηκε επαρκής για τη συσχετιστική μελέτη που πραγματοποιήθηκε. Όσον αφορά το ΕΑΠ, το ερωτηματολόγιο δόθηκε σε φοιτητές του Προγράμματος Σπουδών «Επιστήμες της Αγωγής» που παρακολουθούν τις θεματικές ενότητες ΕΚΠ51 «Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη» και ΕΚΠ62 «Διοίκηση Εκπαιδευτικών Μονάδων». Η πρόσβαση σε αυτό υπήρξε μέσω του forum των αντίστοιχων ενοτήτων λόγω του ότι υπήρχε δυνατότητα άμεσης πρόσβασης σε αυτές. Σχετικά με το Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, το ερωτηματολόγιο δόθηκε στους εκπαιδευόμενους μέσω του facebook.

Ως προς το φύλο 23 (19,3%) ήταν άντρες και 96 (80,7%) γυναίκες. Ως προς την οικογενειακή κατάσταση 63 (52,9%) ήταν έγγαμοι και 56 (47,1%) άγαμοι. Ως προς την εργασιακή εμπειρία 16 (13,4%) ήταν άνεργοι, 36 (30,3%) είχαν μέχρι 10ετή εμπειρία, 50 (42%) μέχρι 20ετή εμπειρία και 17 (14,3%) εργάζονταν πάνω από 20 έτη. Ως προς την ηλικία 31 (26,1%) άτομα ήταν 22-30, 42 (35,3%) ήταν 31-40, 37 (31,1%) ήταν 41-50 και 9 (7,6%) άνω των 50. Ως προς το Πανεπιστημιακό Ίδρυμα 95 (79,8%) ήταν από το ΕΑΠ και 24 (20,2%) από Πανεπιστήμιο της Λευκωσίας.

Για τη συγκέντρωση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε δειγματοληψία χωρίς πιθανότητα. Πιο συγκεκριμένα πραγματοποιήθηκε βολική δειγματοληψία όπως την ονομάζει ο Creswell (2016) για όλους τους συμμετέχοντες με το σκεπτικό όσοι συμμετείχαν να ήταν πρόθυμοι να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο.

Ερευνητικό εργαλείο

Το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε είναι το ερωτηματολόγιο. Διαμορφώθηκε με βάση σχετικές με την παρούσα μελέτη έρευνες, τα ερευνητικά ερωτήματα και τα συμπεράσματα αυτών (Kalogiannakis & Tounlatzis, 2015· Angelaki & Mavroidis, 2013· Βασάλα, 2013· Τσολάκου, 2013· Σιούλης & Γαρδικιώτης, 2013· Βασάλα & Ανδρεάδου, 2010· Φαναρίτη & Σπανακά, 2010).

Στην αρχή του ερωτηματολογίου υπήρξε ένα κείμενο που ανέφερε το σκοπό της έρευνας και το λόγο που πραγματοποιήθηκε. Τονίστηκε ότι η συμμετοχή ήταν εθελοντική, ανώνυμη και ότι οι απαντήσεις θα χρησιμοποιούνταν μόνο για το σκοπό της παρούσας έρευνας.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από δύο ενότητες. Στην πρώτη οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν δημογραφικά στοιχεία όπως φύλο και οικογενειακή κατάσταση μέσω διχοτομικής ερώτησης και ηλικία και χρόνια εργασίας μέσω ερώτησης πολλαπλής επιλογής.

Η επόμενη ενότητα αποτελούνταν από κλειστού τύπου ερωτήσεις. Οι συμμετέχοντες επέλεξαν την απάντησή τους μέσω πεντάβαθμης κλίμακας τύπου Likert. Η διαβάθμιση της κάθε απάντησης από «καθόλου» έως «πολύ» πραγματοποιήθηκε με το σκεπτικό να καλυφθεί όλο το φάσμα πιθανών απαντήσεων. Οι ερωτήσεις απαντούσαν άμεσα στα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσας μελέτης.

Υπολογίστηκε ο δείκτης εσωτερικής συνέπειας Cronbach's alpha ο οποίος κυμάνθηκε σε ικανοποιητικά επίπεδα ($\alpha > 0,75$).

Ανάλυση δεδομένων

Τα δεδομένα αναλύθηκαν με τη χρήση του στατιστικού προγράμματος ανάλυσης δεδομένων SPSS24. Υπολογίστηκαν οι μέσοι όροι και η τυπική απόκλιση για κάθε ερώτημα που βασιζόταν στην 5-βαθμη κλίμακα Likert. Χρησιμοποιήθηκαν τα παραμετρικά test:

- t-test, για την εξέταση των ποσοτικών μεταβλητών
- ανάλυση διακύμανσης με έναν παράγοντα (One-way Anova)
- έλεγχος ανεξαρτησίας χ^2 για την ανάλυση των ποιοτικών μεταβλητών.

Αποτελέσματα

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα φαίνεται να επιδιώκουν την επικοινωνία με τον Κ-Σ (ΜΟ:3,15) και να είναι ικανοποιημένοι από την ανατροφοδότηση που τους παρέχει (ΜΟ:3,52). Το είδος της επικοινωνίας που φαίνεται να προτιμούν είναι το mail (52,9%) και όχι μια πιο προσωπική επικοινωνία όπως η τηλεφωνική (10,9%).

Η επικοινωνία με τους συμφοιτητές είναι εξίσου σημαντική (ΜΟ:3,30) καθώς την επιδιώκουν σε αρκετά μεγάλη συχνότητα (ΜΟ:3,08) και θεωρούν ότι λαμβάνουν επαρκή συναισθηματική υποστήριξη από αυτούς (ΜΟ:3,20). Προτιμούν να επικοινωνούν με τους συμφοιτητές τους μέσω του forum του τμήματος (26,1%).

Φαίνεται να κατανοούν το θέμα της εκάστοτε ΓΕ (ΜΟ:3,53), αν και το ίδιο το θέμα επηρεάζει την απόδοσή τους (ΜΟ:3,68). Επίσης φαίνεται να είναι ικανοποιημένοι από το χρονοδιάγραμμα μελέτης (ΜΟ:3,35) και θεωρούν ότι ο χρόνος που διαθέτουν για την εκπόνηση των ΓΕ είναι επαρκής (ΜΟ:3,24). Αντίθετα δυσκολεύονται στην εύρεση κατάλληλης βιβλιογραφίας για την ολοκλήρωση των εργασιών τους (ΜΟ:3,13).

Συμφωνούν ότι οι οικογενειακές υποχρεώσεις επηρεάζουν την απόδοσή τους κατά την εκπόνηση των ΓΕ (ΜΟ:3,98) και δηλώνουν ότι το οικογενειακό περιβάλλον τους στηρίζει στην προσπάθειά τους αυτή (ΜΟ:4,14).

Ως προς τη συναισθηματική κατάσταση των συμμετεχόντων κατά την εκπόνηση των ΓΕ γενικότερα νιώθουν άγχος (ΜΟ:3,71) το οποίο φαίνεται να μειώνεται στην πορεία (ΜΟ:3,32). Ως προς τα θετικά συναισθήματα που βιώνουν, νιώθουν ικανοποίηση και ανακούφιση κατά την εκπόνηση των ΓΕ (ΜΟ:3,76), τα οποία στη συνέχεια αυξάνονται (ΜΟ:3,72).

Όσον αφορά στο φύλο, δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα σε άντρες και γυναίκες στην επικοινωνία με τον Κ-Σ. Οι γυναίκες όμως σε σχέση με τους άντρες φαίνεται να επιδιώκουν συχνότερα την επικοινωνία με τους συμφοιτητές (Γυναίκες ΜΟ:3,18 – Άντρες ΜΟ:2,65, $p=0,048$). Αντιμετωπίζουν με τον ίδιο τρόπο τη διαχείριση του χρόνου, τις δυσκολίες στην εύρεση κατάλληλης βιβλιογραφίας και το χρονοδιάγραμμα που τους δίνεται από το πανεπιστημιακό ίδρυμα που φοιτούν. Η ύπαρξη οικογενειακών υποχρεώσεων δε φαίνεται να επηρεάζει περισσότερο τις γυναίκες και το οικογενειακό περιβάλλον στηρίζει άντρες και γυναίκες εξίσου. Επίσης δεν υπάρχει διαφορά στην ύπαρξη είτε θετικών είτε αρνητικών συναισθημάτων όπως η ικανοποίηση και το άγχος.

Η συσχέτιση μεταξύ ηλικίας και όλων των παραγόντων που μελετήθηκαν δεν έδειξε στατιστικά σημαντικές διαφορές. Οι συμμετέχοντες αντιμετωπίζουν με τον ίδιο τρόπο, ανεξάρτητα από την ηλικία, την επικοινωνία με τον Κ-Σ και τους συμφοιτητές, τις πανεπιστημιακές και οικογενειακές τους υποχρεώσεις, χωρίς να μεταβάλλεται η συναισθηματική τους κατάσταση.

Δεν παρουσιάζονται διαφορές στην επικοινωνία με τον Κ-Σ ανάλογα με τα χρόνια υπηρεσίας των εκπαιδευόμενων. Όσοι όμως έχουν λιγότερα από 10 χρόνια προϋπηρεσίας φαίνεται να επιδιώκουν την επικοινωνία με συμφοιτητές ($p=0,021$) και με μεγαλύτερη συχνότητα ($p=0,036$), ενώ δεν υπάρχει διαφοροποίηση ως προς τη συναισθηματική υποστήριξη που λαμβάνουν.

Η οικογενειακή κατάσταση δεν επηρεάζει το είδος και τη συχνότητα της επικοινωνίας με Κ-Σ και συμφοιτητές. Επίσης άγαμοι και έγγαμοι αντιμετωπίζουν με τον ίδιο τρόπο το θέμα των ΓΕ, τις δυσκολίες στην εύρεση βιβλιογραφίας και το υποστηρικτικό υλικό που τους παρέχεται. Οι έγγαμοι όμως φαίνεται να είναι περισσότερο ικανοποιημένοι από το χρονοδιάγραμμα που ορίζει το Πανεπιστημιακό Ίδρυμα που φοιτούν (Έγγαμοι ΜΟ:3,63 – Άγαμοι ΜΟ:3,04, $p=0,001$) και θεωρούν ότι ο χρόνος που διαθέτουν για την εκπόνηση των ΓΕ είναι επαρκής (ΜΟ:3,46 – ΜΟ:2,98, $p=0,015$). Οι οικογενειακές υποχρεώσεις φαίνεται να επηρεάζουν τους συμμετέχοντες ανεξάρτητα από την οικογενειακή κατάσταση με τους έγγαμους να επηρεάζονται σε μεγαλύτερο βαθμό (ΜΟ:4,17 – ΜΟ:3,77, $p=0,036$). Το ίδιο ισχύει και για την αύξηση της ανακούφισης και της ικανοποίησης κατά την πορεία εκπόνησης των ΓΕ (ΜΟ:3,89 – ΜΟ:3,54, $p=0,052$).

Μεταξύ των Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων δε φαίνεται να υπάρχουν διαφορές στην επικοινωνία με τον Κ-Σ. Ως προς την επικοινωνία όμως με τους συμφοιτητές, οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Λευκωσίας την επιδιώκουν περισσότερο (Πανεπιστήμιο Λευκωσίας ΜΟ:4 – ΕΑΠ ΜΟ:3,13, $p=0,001$), επικοινωνούν συχνότερα μεταξύ τους (ΜΟ:3,67 – ΜΟ:2,93, $p=0,004$) και θεωρούν ότι έχουν μεγαλύτερη συναισθηματική υποστήριξη από τους συμφοιτητές τους (ΜΟ:3,83 – ΜΟ:3,04, $p=0,006$).

Στατιστικά σημαντική διαφορά παρατηρήθηκε στο είδος της επικοινωνίας που προτιμάται μεταξύ των Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων που μελετήθηκαν, καθώς οι φοιτητές του ΕΑΠ προτιμούν την επικοινωνία μέσω e-mail ή τηλεφωνικά, ενώ οι του Πανεπιστημίου Λευκωσίας δε χρησιμοποιούν καθόλου την τηλεφωνική επικοινωνία ($p<0,001$).

Οι φοιτητές του ΕΑΠ φαίνεται να δυσκολεύονται περισσότερο στην εύρεση κατάλληλης βιβλιογραφίας (ΕΑΠ ΜΟ:3,25 – Πανεπιστήμιο Λευκωσίας ΜΟ:2,67, $p=0,013$). Οι φοιτητές και των δύο Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων νιώθουν άγχος με αυτούς του ΕΑΠ να νιώθουν περισσότερο (ΕΑΠ ΜΟ:3,81 – Πανεπιστήμιο Λευκωσίας ΜΟ:3,21, $p=0,036$). Αντίθετα οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Λευκωσίας δηλώνουν περισσότερο ικανοποιημένοι από το υποστηρικτικό υλικό που τους παρέχεται (Πανεπιστήμιο Λευκωσίας ΜΟ:3,29 – ΕΑΠ ΜΟ:2,71, $p=0,020$).

Δεν παρουσιάζονται διαφορές μεταξύ των Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων σχετικά με την κατανόηση του θέματος των ΓΕ, την αξιοποίηση της βιβλιογραφίας, το χρονοδιάγραμμα, τις οικογενειακές υποχρεώσεις και την ύπαρξη θετικών συναισθημάτων.

Συζήτηση

Οι συμμετέχοντες στην παρούσα μελέτη φαίνεται να μην έχουν αποφασίσει κατά πόσο θέλουν να επικοινωνούν με τον Κ-Σ καθώς υπάρχει μεγάλο εύρος στις απαντήσεις τους, σε αντίθεση με τις έρευνες των Angelaki and Mavroidis (2013)· Βασάλα (2013)· Σιούλη και Γαρδικιώτη (2013)· Τσολάκου (2013) · Βασάλα και Ανδρεάδου (2010) όπου δηλώνουν ότι επιδιώκουν την επικοινωνία. Επιλέγουν να επικοινωνήσουν με τον Κ-Σ μέσω e-mail (Angelaki & Mavroidis, 2013) αν και δεν επιδιώκουν συχνή επικοινωνία όπως φαίνεται και από τις έρευνες των Βασάλα (2013) και Τσολάκου (2013). Τα αποτελέσματα σχετικά με την ανατροφοδότηση συμφωνούν με την έρευνα των Βασάλα και Ανδρεάδου (2010) καθώς έδειξαν ότι είναι ικανοποιημένοι από την ανατροφοδότηση που λαμβάνουν από τον Κ-Σ, αντίθετα από τις έρευνες των Σιούλη και Γαρδικιώτη (2013)· Τσολάκου (2013)· Φαναρίτη και Σπανακά (2010) όπου οι φοιτητές

αντιμετωπίζουν την ανατροφοδότηση ως εμπόδιο. Επίσης δε θεωρούν ότι έχουν επαρκή συναισθηματική υποστήριξη σε αντίθεση με τις έρευνες των Angelaki and Mavroidis (2013)· Τσολάκου (2013)· Βασάλα και Ανδρεάδου (2010).

Σχετικά με την επικοινωνία με τους συμφοιτητές οι συμμετέχοντες την αντιμετωπίζουν θετικά και την επιδιώκουν όπως φαίνεται και στις έρευνες των Βασάλα και Ανδρεάδου (2010) και Τσολάκου (2013). Δεν επικοινωνούν σε μεγάλη συχνότητα (Βασάλα, 2013) και προτιμούν την επικοινωνία μέσω του forum του τμήματος και ως δεύτερη επιλογή την τηλεφωνική. Επίσης θεωρούν ότι λαμβάνουν επαρκή συναισθηματική υποστήριξη όπως δείχνουν και τα ευρήματα άλλων ερευνών (Angelaki & Mavroidis, 2013· Τσολάκου, 2013· Βασάλα & Ανδρεάδου, 2010).

Τα επιπλέον στοιχεία που προκύπτουν από την παρούσα μελέτη είναι ότι οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Λευκωσίας επιδιώκουν κυρίως επικοινωνία με τους συμφοιτητές και με μεγαλύτερη συχνότητα και θεωρούν ότι λαμβάνουν αρκετή συναισθηματική υποστήριξη από αυτούς. Το ίδιο ισχύει και για όσους έχουν έως 10 χρόνια υπηρεσίας και ως προς την επιδίωξη επικοινωνίας και ως προς τη συχνότητα αυτής. Διαφοροποίηση υπάρχει και ως προς το φύλο όπου οι γυναίκες φαίνεται να επιθυμούν συχνότερη επικοινωνία με τους συμφοιτητές.

Το θέμα των ΓΕ επηρεάζει την απόδοση των φοιτητών αν και θεωρούν ότι είναι κατανοητό, σε αντίθεση με τις έρευνες των Βασάλα (2013) και Φαναρίτη και Σπανακά (2010) όπου οι ερωτώμενοι αναφέρουν ότι δεν κατανοούν το θέμα. Επιπλέον, είναι ικανοποιημένοι από το χρονοδιάγραμμα μελέτης που ορίζει το Πανεπιστημιακό Ίδρυμα που φοιτούν (Angelaki & Mavroidis, 2013· Τσολάκου, 2013).

Δυσκολεύονται στην εύρεση και αξιοποίηση της βιβλιογραφίας για την εκπόνηση των ΓΕ όπως φαίνεται και από τις έρευνες των Φαναρίτη και Σπανακά (2010) και Βασάλα (2013) με τους φοιτητές του ΕΑΠ να παρουσιάζουν μεγαλύτερη δυσκολία ως προς την εύρεση κατάλληλης βιβλιογραφίας. Επίσης, οι φοιτητές του ΕΑΠ, δεν είναι ικανοποιημένοι από το υποστηρικτικό και συμπληρωματικό υλικό που δίνεται από το Πανεπιστημιακό Ίδρυμα που φοιτούν (Τσολάκου, 2013), σε αντίθεση με τους φοιτητές του Πανεπιστημίου Λευκωσίας οι οποίοι δηλώνουν ικανοποιημένοι από το υλικό.

Θεωρούν ότι ο προσωπικός χρόνος που διαθέτουν για τη μελέτη και την εκπόνηση των γραπτών εργασιών είναι επαρκής (Τσολάκου, 2013) και οι απαντήσεις τους διαφοροποιούνται από τις έρευνες των Φαναρίτη και Σπανακά (2010) και Βασάλα (2013) όπου οι συμμετέχοντες τοποθετούν την έλλειψη και τη μη σωστή διαχείριση χρόνου στους ανασχετικούς παράγοντες. Επίσης τα αποτελέσματα που προκύπτουν από τα ερωτήματα σχετικά με τις οικογενειακές υποχρεώσεις και τη στήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον έρχονται σε συμφωνία με άλλες έρευνες καθώς δηλώνουν ότι οι οικογενειακές υποχρεώσεις επηρεάζουν την απόδοσή τους (Angelaki & Mavroidis, 2013· Βασάλα, 2013· Τσολάκου, 2013) ενώ θεωρούν ότι το οικογενειακό περιβάλλον τους στηρίζει επαρκώς (Τσολάκου, 2013). Στην παρούσα μελέτη διαπιστώθηκε επίσης, ότι οι έγγαμοι είναι αυτοί που είναι ικανοποιημένοι από το χρονοδιάγραμμα και την επάρκεια χρόνου, παρόλο που θεωρούν ότι οι οικογενειακές υποχρεώσεις επηρεάζουν την απόδοσή τους και νιώθουν μεγαλύτερη ικανοποίηση και ανακούφιση κατά την εκπόνηση των ΓΕ σε σχέση με τους άγαμους.

Οι φοιτητές του ΕΑΠ νιώθουν περισσότερο άγχος σε σχέση με τους φοιτητές του Πανεπιστημίου Λευκωσίας, το οποίο όμως μειώνεται κατά την πορεία εκπόνησης των ΓΕ. Ως προς τα θετικά συναισθήματα όλοι οι ερωτώμενοι νιώθουν ικανοποίηση και ανακούφιση που αυξάνεται σταδιακά όπως φαίνεται και από τις έρευνες των Kalogiannaki and Touvlatzis (2015) και Angelaki and Mavroidis (2013).

Συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα υπόκειται σε κάποιους περιορισμούς ως προς τη μεθοδολογία. Υπήρξε άνισο πλήθος των συμμετεχόντων από τα δύο εκπαιδευτικά ιδρύματα. Το ίδιο ισχύει και ως προς το φύλο. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μην μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συγκριτικά συμπεράσματα.

Διαπιστώθηκε βέβαια ότι υπάρχουν διαφορές ως προς τον τρόπο που αντιμετωπίζουν φοιτητές από διαφορετικά Πανεπιστημιακά Ιδρύματα τις σπουδές τους. Οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Λευκωσίας δίνουν μεγάλη σημασία στην επικοινωνία με τους συμφοιτητές. Επίσης είναι ικανοποιημένοι από το υποστηρικτικό υλικό. Αντίθετα οι φοιτητές του ΕΑΠ δυσκολεύονται στην εύρεση κατάλληλης βιβλιογραφίας και ίσως γι' αυτό να έχουν άγχος κατά την εκπόνηση των ΓΕ. Επίσης επιδιώκουν να επικοινωνούν με Κ-Σ και συμφοιτητές μέσω e-mail.

Ως προς το φύλο δεν υπάρχουν διαφορές παρόλο που οι γυναίκες φαίνεται να επιδιώκουν συχνότερη επικοινωνία με τους συμφοιτητές τους. Το ίδιο ισχύει και για όσους έχουν λιγότερα από 10 χρόνια προϋπηρεσίας.

Τέλος οι έγγαμοι παρόλο που έχουν αρκετές οικογενειακές υποχρεώσεις φαίνεται να διαχειρίζονται καλύτερα το χρόνο που διαθέτουν για διάβασμα και την εκπόνηση ΓΕ με αποτέλεσμα να αισθάνονται μεγαλύτερη ικανοποίηση και ανακούφιση από τους άγαμους.

Βασισμένοι λοιπόν στα παραπάνω συμπεράσματα, προτείνουμε μια μελλοντική έρευνα να απευθύνεται σε μεγαλύτερο δείγμα καλύτερα κατανοημένο ως προς το φύλο και τα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα. Επίσης, θα μπορούσε να επικεντρωθεί και σε περισσότερα εξ αποστάσεως προγράμματα του εσωτερικού ή του εξωτερικού. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν να εντοπιστούν οι παράγοντες που ενεργοποιούν και αποθαρρύνουν τους εκπαιδευόμενους κατά την εκπόνηση των ΓΕ στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση με στόχο να βοηθηθούν οι εκπαιδευόμενοι να ανταποκριθούν όσο το δυνατό καλύτερα στις απαιτήσεις των ΓΕ που κάθε φορά θα εκπονούν.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Angelaki, Ch., & Mavroidis, I. (2013). Communication and social presence: The impact on adult learners' emotions in distance learning. *European Journal of Open, Distance and e-Learning*, 16(1), 78-93. Retrieved from: <http://www.eurodl.org/index.php?p=archives&year=2013&alfyear=1&article=563>
- Βασάλα, Π. & Ανδρεάδου, Δ. (2010). Η υποστήριξη από τους καθηγητές-συμβούλους και τους συμφοιτητές στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Οι αντιλήψεις των αποφοίτων του μεταπτυχιακού προγράμματος «Σπουδές στην Εκπαίδευση» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 6(1 & 2), 123-137. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/jode.9755>
- Βασάλα, Π. (2013, Νοέμβριος). Η εκπαιδευτική τεχνική «Εργαστήριο για το Μέλλον» ως εργαλείο για την υπέρβαση των ανασχετικών παραγόντων στην εκπόνηση των γραπτών εργασιών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Ανακοίνωση στο 7^ο Συνέδριο για την Ανοιχτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση 'Μεθοδολογίες Μάθησης', Αθήνα. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.534>
- Creswell, J. W. (2016). *Η έρευνα στην εκπαίδευση. Σχεδιασμός, διεξαγωγή και αξιολόγηση της ποσοτικής και ποιοτικής έρευνας*. Αθήνα: Ίων/Ελλην.
- Kalogiannakis, M., & Touvlatzis, S. (2015). Emotions experienced by learners and their development through communication with the tutor-counsellor. *European Journal of Open, Distance and e-Learning*, 18 (2), 37-49. Retrieved from: http://www.eurodl.org/materials/contrib/2015/Kalogiannakis_Touvlatzis.pdf
- Καραγκούνη, Μ. (2010). *Οι δυσκολίες και τα εμπόδια των μεταπτυχιακών φοιτητών του ΕΑΠ κατά την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας στη θεματική ενότητα Ανοιχτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση των προγραμμάτων σπουδών: Σπουδές στην Εκπαίδευση και Εκπαίδευση Ενηλίκων*. (Διπλωματική Εργασία, ΕΑΠ). Διαθέσιμο από τη βάση δεδομένων του ΕΑΠ (Κωδ. 19472)

- Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ένα μέσο για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Αθήνα: Gutenberg
- Σιούλης, Η., & Γαρδικιώτης Α. (2013, Νοέμβριος). *Επικοινωνία φοιτητών εκπαιδευτή σε ένα πλαίσιο εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: Αντιλήψεις των φοιτητών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (Ε.Α.Π.) για την ανατροφοδότηση των γραπτών τους εργασιών*. Ανακοίνωση στο 7^ο Συνέδριο για την Ανοιχτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση 'Μεθοδολογίες Μάθησης', Αθήνα. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.585>
- Τσολάκου, Ζ. (2013). *Η μάθηση των σπουδαστριών του μεταπτυχιακού προγράμματος Σπουδές στην Εκπαίδευση στο ΕΑΠ. Παροχές που τις διευκολύνουν, δυσκολίες που διαχειρίζονται*. Ανακοίνωση στο 7^ο Συνέδριο για την Ανοιχτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση 'Μεθοδολογίες Μάθησης', Αθήνα. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.601>
- Φαναρίτη, Μ., & Σπανακά, Α. (2010). *Μεταγνώση και μαθησιακή αυτονομία κατά την εκπόνηση γραπτών εργασιών*. *Open Education - The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 6 (1 & 2), 138-151. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/jode.9756>